

Starowieyski, Marek

Izydor z Sewilli i apokryfy

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia 27 (254), 151-157

1992

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

MAREK STAROWIEYSKI

Izidor z Sewilli i apokryfy

Artykuł niniejszy składa się z trzech części: w pierwszej omówimy stosunek Izydora do apokryfów i ich ocenę, w drugiej podamy przykłady użycia apokryfów przez Izydora, w trzeciej wyciągniemy kilka wniosków. Praca ogranicza się wyłącznie do apokryfów Nowego Testamentu.

I

Izidor mówi wyraźnie o apokryfach tylko jeden raz w *Etymologiach*, w szóstej księdze poświęconej *Libris et officiis ecclesiasticis*, na końcu rozdziału *De scriptoribus et uocabulis sanctorum librorum*. Po wyliczeniu ksiąg świętych Starego i Nowego Testamentu, Izidor stwierdza: „Hi sunt scriptores sacrorum librorum, qui per Spiritum Sanctum loquentes ad eruditionem nostram et praecepta uiuendi et credendi regulam conscripserunt”¹. Natchnienie i świętość ksiąg świętych podkreśla Izidor w wielu miejscach swoich dzieł². Świętym księgom Kanonu biblijnego przeciwstawia Izidor apokryfy; trzy punkty im poświęcone zamykają ten rozdział, w którym omawia księgi Pisma świętego. Oto ich brzmienie:

51. Praeter haec alia uolumina apocrypha nuncupantur. Apocrypha autem dicta, id est secreta, quia in dubium ueniunt. Est enim eorum occulta origo nec patet Patribus, a quibus usque ad nos auctoritas veracium scripturarum certissima et notissima successione peruenit. 52. In iis apocryphis etsi inuenitur aliqua ueritas, tamen propter multa falsa nulla est in eis canonica auctoritas; quae recte a prudentibus iudicantur non esse eorum credenda, quibus adscribuntur. 53. Nam multa et sub nominibus prophetarum, et recentiora sub nominibus apostolorum ab haereticis proferuntur, quae omnia sub nomine apocryphorum auctoritate canonica diligenti examinatione remota sunt³.

Tekst ten stanowi dostosowaną do potrzeb encyklopedii Izydora parafrazę fragmentu z *De ciuitate Dei* św. Augustyna, w której, mówiąc

¹ VI, 2, 50. San Isidoro de Sevilla, *Etimologias*, ed. J. Oroz Reta, t. 1, Madrid 1982, s. 576. W dalszym ciągu pracy podaję strony tego wydania.

² Por.: S. M. Zarb, *Sancti Isidori cultus erga Sacras Litteras*, [w:] *Miscellanea Isidoriana*, Roma 1936, s. 91—134.

³ VI, 2, 51—53, 576.

o związkach aniołów i kobiet, z których narodzili się giganci, powołuje się na Księgę Henocha, co z kolei daje okazję do powiedzenia kilku słów o apokryfach:

Omittamus igitur earum scripturarum fabulas, quae apocryphae nuncupantur, eo quod earum occulta origo non claruit patribus, a quibus usque ad nos auctoritas ueracium scripturarum certissima et notissima successione peruenit. In his autem apocryphis etsi inuenitur aliqua ueritas, tamen propter multa falsa nulla est canonica auctoritas [...] Unde illa, quae sub eius [Henoch] nomine proferuntur et continent istas de gigantibus fabulas, quod non habuerint homines patres, recte a prudentibus iudicantur non ipsius esse credenda; sicut multa sub nominibus et aliorum prophetarum et recentiora sub nominibus apostolorum ab hareticis proferuntur, quae omnia nomine apocryphorum ab auctoritate canonica diligenti examinatione remota sunt⁴.

Zestawienie tych dwóch tekstów pokazuje doskonale metodę pracy Izydora, który eliminując zagadnienia szczegółowe, wyciąga z tekstu treść istotną tworząc „hasło” do swojej encyklopedii.

Ważna w jego tekście jest wzmianka o heretykach. Izydor bowiem w swej *Regule* zakazuje mnichom czytać dzieła heretyków oraz pogan⁵, ale w *Sentenciach* precyzuje, że lepsze są dzieła gramatyków (tj. pisarzy pogańskich) niż heretyków, którzy „haustum lethiferi succi hominibus persuadendo propinant”⁶. Znajdujemy tu potępienie ogólne ksiąg heretyków, ale w innym miejscu potępiając je, potępia Izydor również apokryfy nie wymieniając ich jednak *explicite* i przedstawia je jako przykład perfidii heretyków:

6. Tanta est hareticorum calliditas, ut falsa ueris, malaque bonis permisceant, salutaribusque rebus plerumque erroris sui uirus interserant, quo facilius possint prauitatem peruersi dogmatis sub specie persuadere ueritatis. 7. Plerumque sub nomine catholicorum doctorum haeretici sua dicta conscribunt, ut indubitanter lecta credantur. Nonnumquam etiam blasphemias suas latenti dolo in libris nostrorum inserunt, doctrinamque ueram aldulterando corrumpunt, scilicet uel adiciendo quae impia sunt, uel auferendo quae pia sunt⁷.

Bez wątpienia jest tu mowa o apokryfach, które, wedle powszechnej opinii Ojców, przypisuje heretykom. W dalszym ciągu tego rozdziału Izydor zaleca ich uważne czytanie, aby zachować to, co dobre, a odrzucić to, co jest nieprawdziwe⁸. Jest to nawiązanie do cytowanego fragmentu *Etymologii*, w którym Izydor zaznacza, iż w apokryfach znajduje się również ziarno prawdy.

Jak więc widzimy, Izydor potępia zdecydowanie apokryfy, jako dzieła

⁴ *De ciuitate Dei* 15, 23, CCL XLVIII, 491.

⁵ *Regula* 8, *Santos Padres Españoles*, ed. J. Campos Ruiz, I. Roca Melia, t. 2, Madrid 1971, s. 435; por.: *Starożytnie reguły zakonne*, red. M. Starowieyski, PSP XXVI, 1980, s. 307.

⁶ *Sententiae* 3, 13, 11, *Santos Padres Españoles*, t. 2, s. 438.

⁷ *Sententiae* 3, 12, 6—7, *ibid.*, t. 2, s. 435.

⁸ *Sententiae* 8, *ibid.*

heretyków. Czy wobec takiego zdecydowanego potępienia apokryfów — jako dzieł heretyków — ma sens pytanie, czy Izydor używał apokryfów w swoich dziełach? Odpowiedź musi być pozytywna, i to z dwóch powodów: po pierwsze, z uznania w nich ziarnka prawdy wynika, że tej prawdy cząstkowej można używać; po drugie, jak to już wykazałem, Ojcowie Kościoła IV w. wprawdzie potępiali apokryfy, ale używali ich w swoich dziełach⁹. Czy sytuacja ma się tak samo z Izydorem?

II

Przeglądając zarówno *Etymologie*, jak i inne dzieła egzegetyczne i dogmatyczne Izydora stwierdzamy, że podaje on tylko wiadomości zaczerpnięte z Pisma św. i nie znajdujemy w nich wzmianek wziętych z tekstów apokryficznych¹⁰. Elementy pochodzące z apokryfów spotykamy jedynie w *Kronice* oraz w *De ortu et obitu Patrum*; nimi zajmujemy się teraz.

W *Kronice* znajduje się fragment nawiązujący do *Dziejów Piotra*, wzmiankowany również i w innych apokryfach związanych z osobą Piotra¹¹:

Huius temporibus Simon Magus, cum altercationem proposuisset cum Petro et Paulo apostolis, dicens se quamdam uirtutem esse Dei magnam, medio die, dum ad patrem uolare promittit in coelum, a daemonibus, a quibus in aere ferebatur, adiurante eos Petro per Deum, Paulo uero orante, dimissus crepuit. Ob huius necem a Nerone Petrus crucifigitur, Paulus gladio caeditur¹².

Tę wiadomość znajdujemy w *De ortu et obitu Patrum*: „Simonem etiam magicis artibus caelum conscendentem in terram elisit”. Epizod ten jednak umieszcza Izydor w swym dziełku przed pobytem Piotra w Rzymie, gdyż w następnym zdaniu pisze: „Hic postquam Antiochenam fundauit ecclesiam, sub Claudio Caesare contra eundem Simonem magum Romam pergit”¹³. Jak widać, Izydor czerpał wiadomości z in-

⁹ M. Starowieyski, *Les apocryphes chez les écrivains du IVe siècle*, [w:] *Miscellanea Historiae Ecclesiasticae VI, Congrès de Varsovie, Bruxelles 1983*, s. 132—141.

¹⁰ Np. wśród licznych wzmianek o św. Piotrze żadna nie nawiązuje do apokryfów: *Etymologiae* V, 39, 27; VI, 2, 36; VI, 2, 46; VI, 29, 62; VII, 9, 2—6; VII, 8, 33; VII, 9, 11; VIII, 5, 2; VIII, 5, 5; IX, 6, 8; *Alegoriae* 135, 155, PL LXXXIII, 117 i n.; In VT et NT *proemia* 89, 95—99, PL LXXXIII, 175—177; *Sententiae* II, 17, 3; *Epist.* 8, 2, PL LXXXIII 908. Podobne wyliczenie można by podać i dla innych Apostołów.

¹¹ O Szymonie Magu por. *Etymologie* VIII, 5, 2 (wiadomości biblijne); por.: J. M. A. Salles-Dadabie, *Recherches sur Simon le Mage*, Paris 1969.

¹² 70, PL LXXXIII, 1040.

¹³ Isidoro de Sevilla, *De ortu et obitu Patrum*, 67, 4, ed. C. Chaparro Gómez, Paris 1985, s. 197. Cytuję dalej według tego wydania. Por.: *Chronicon* 69, PL LXXXIII, 1040.

nych źródeł pisząc *Kronikę*, a z innych — *De ortu et obitu Patrum*. W *Kronice* znajdujemy jeszcze kilka elementów wziętych z apokryfów, ale są one na ogół podobne do tych, które znajdujemy w *Breuiarium Apostolorum*¹⁴.

Głównym źródłem *De ortu et obitu Patrum*, w tym co dotyczy Apostołów, jest *Breuiarium Apostolorum*¹⁵, albo ich wspólne źródło. Informacje zawarte w *Breuiarium* dopełniają wiadomości zawarte w *De ortu*. Dobrym porównaniem może być zestaw wiadomości o św. Filipie w *De ortu* i w *Breuiarium*:

De ortu et obitu Patrum 72: Philippus, a Bethsaida ciuitate, unde et Petrus, Gallis praedicat Christum barbarasque gentes uicinasque tenebris et tumentis oceano coniunctas ad scientiae lucem fideique portum deducit. Deinde in Hierapoli Phrygiae prouinciae urbe crucifixus lapidatusque obiit, rectoque sepultus cadauere simul cum filiabus suis ibidem requiescit¹⁶.

Breuiarium Apostolorum 7: Philippus, qui interpretatur os lampadis, a Bethsaida ciuitate ortus, unde et Petrus Gallis praedicauit Christum, deinde Hierapoli Phrygiae prouinciae crucifixus et lapidatus obiit ibique cum filiabus suis quiescit, cuius natalitium Kalendas Maias celebratur¹⁷.

Porównując te dwa fragmenty można stwierdzić, że poza elementem retorycznym w *De ortu* oraz etymologią i wiadomościami liturgicznymi w *Breuiarium*, obydwie dziełka podają wiadomości zasadniczo jednakowe.

Jeżeli większość tekstów Izydora można sprowadzić do *Breuiarium* z dodatkami Izydora, to niektóre teksty pochodzą z innych źródeł, jak na przykład trzeci paragraf z życia Jana:

Cuius quidem inter alias uirtutes magnitudo signorum haec fuit: mutauit in aurum siluestres frondium uirgas litoreaque saxa in gemmas; item gemmarum fragmina in propriam reformauit naturam, uiduam quoque praecepto populi suscitauit et rediuuum iuuenis corpus reuocante anima reparauit; bibens letiferum haustum non solum euasit periculum, sed eodem prostratis poculo in uitae reparauit statum¹⁸.

Te wszystkie trzy elementy znajdujemy zarówno w *Apokryficznych dziejach Jana*¹⁹, jak i w *Virtutes Apostolorum (Pseudo-Abdiaszu)*²⁰. Za tym ostatnim dziełem jako źródłem przemawiałyby fakt, że w cyto-

¹⁴ *Chronicon* 69, 74, PL LXXXIII, 1039 i n., 1042.

¹⁵ *Breuiarium*, wydania BHL 652. Posługuję się wydaniem: *Prophetarum uitae fabulosae, indices Apostolorum Discipulorumque Domini Dorotheo, Epiphanio, Hippolyto, aliisque uindicata*, ed. T. Schermann, Lipsiae 1907. O *Breuiarium* por.: R. Alipius, *Die Apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegende*, t. 1, Braunschweig 1883 (Amsterdam 1976), s. 211—213.

¹⁶ *De ortu* 72, 209.

¹⁷ *Prophetarum uitae fabulosae*, s. 209.

¹⁸ *De ortu* 71, 3, 207; *Chronicon* 73 i n., PL LXXXIII, 1942.

¹⁹ *Acta Ioannis* 6—7, 9, cura E. Junod, E. Kaestli, CCAp 1—2, Turnhout 1983, s. 816 i n., 820—822, 824—826, 822—832.

²⁰ *Uirtutes Ioannis* 5, 7, 8, *ibid.*, s. 814—816, 820—823, 823—827.

wanym tekście autor mówi o *uirtutes*, a to jest właśnie tytuł oryginalny tzw. *Pseudo-Abdiasza*.

W żywocie Bartłomieja i Andrzeja w *De ortu et obitu Patrum* znajduje się ten sam zwrot (*in sorte*) o wylosowaniu przez nich terenów misyjnych²¹. Temu tematowi poświęcony jest cały osobny rozdział we wspomnianym dziełku, jest on jednak prawdopodobnie interpolowany²². W wielu apokryfach znajdują się opisy rozlosowania ziem misyjnych przez Apostołów; tę wiadomość podaje również Orygenes, a za nim Euzebiusz z Cezarei²³.

W żywocie Maryi w *De ortu* autor stwierdza istnienie jej grobu, o czym mógł dowiedzieć się z *Itinerariów* jerozolimskich, natomiast pisze, że nic nie wie o opisie jej śmierci, z czego można wnioskować o jego nieznanomości *Transitus Mariae*²⁴.

W *De ortu et obitu Patrum* znajdujemy jeszcze inne informacje wzięte z apokryfów, a nie znajdujące się w *Breuiarium Apostolorum*, np. o ukrzyżowaniu Piotra głową do dołu²⁵.

Tych kilka fragmentów wskazuje, że Izydor używał wiadomości zawartych w apokryficznych *Dziejach Apostolskich*, bądź też wziętych z innych źródeł na nich opierających się, a nie wykorzystanych przez *Breuiarium*. Dokładna analiza źródeł do rozdziałów o Apostołach w *De ortu et obitu Patrum* pozostaje jeszcze do zrobienia; trzeba w niej uwzględnić uwagi ostatniego wydawcy tego dziełka, C. Chaparro Gómez, na temat tradycji rękopiśmienniczej utworu.

III

Spróbujmy wyciągnąć kilka wniosków z naszych dość pobieżnych badań.

1. Izydor wyraźnie potępia apokryfy jako dzieło heretyków, stwierdza w nich jednak istnienie jakiegoś ziarnka prawdy. W *Etymologiach* poświęca im zaledwie trzy paragrafy, tyle, ile było konieczne w encyklopedii; w *Sentencjach* — kilka paragrafów, bez wymieniania ich jednak z imienia. W innych dziełach Izydora brak szerszych ich omówień czy też polemik z nimi, co mogłoby świadczyć, że w tym czasie nie

²¹ 69, s. 203; 74, s. 211.

²² 81, 1, s. 215—217.

²³ Por.: E. Junod, *Origène, Eusèbe et la tradition sur la repartition des champs de mission des Apôles* (*Eusèbe HE III, 1, 1—3*), AA.VV., *Les actes apocryphes des Apôles*, Genève 1981, s. 223—248; J. D. Kaestli, *Les scènes d'attribution des champs des missions et de départ de l' Apôle dans les Actes apocryphes*, ibid., s. 249—264. Tam znajdziemy wszystkie referencje na temat tych scen. Interpolacja rozdz. 81 — por.: *De ortu et obitu Patrum*, ed. C. Chaparro Gómez, s. 214 i n.

²⁴ „Nec obitus eius uspiam legitur, dum tamen repperiatur sepulcrum” (*De ortu* 66, 2, 193).

²⁵ 67, 5, 197.

stanowiły one już poważnego zagrożenia w Hiszpanii — jak było to dwa wieki wcześniej, w czasie kryzysu pryscylianського²⁶. Jeszcze w 561 r. synod I w Bradze zakazuje czytania w czasie liturgii utworów niekanonicznych²⁷.

2. *Etymologie* i dzieła polemiczno-dogmatyczne Izydora są silnie oparte na Piśmie św. i brak w nich wypowiedzi nawiązujących do apokryfów. Inaczej ma się rzecz z *De ortu et obitu Patrum*, w którym, w części poświęconej Apostołom, znajdują się liczne wiadomości zaczerpnięte z apokryficznych *Dziejów Apostolskich*²⁸. W *Etymologiach* wzmianki o Apostołach mają podstawę w Biblii lub stanowią etymologie albo alegorie imion Apostołów. Natomiast w *De ortu* spotykamy je stosunkowo rzadko: autor podaje tylko etymologię imion Andrzeja, Filipa oraz zaznacza, że Bartłomiej to imię syryjskie²⁹, chociaż etymologie niemalże wszystkich imion Apostołów znajdują się w *Breuiarium Apostolorum* i w *Etymologiach*³⁰.

3. To wykorzystanie apokryficznych *Dziejów Apostolskich* kontrastuje z nieznaną, jak się wydaje, innych apokryfów Nowego Testamentu; w każdym razie nie spotykamy w dziele Izydora aluzji do nich. Czy nie jest to wynikiem wpływu nauki pryscylian, którzy, podobnie jak manichejczycy, obficie używali apokryficznych *Dziejów Apostolskich*? Wprawdzie pryscylianizm w VII w. na ogół zanikł w Hiszpanii, pozostała natomiast po nim, jak się wydaje, tradycja apokryficznych *Dziejów Apostolskich*.

4. Skąd jednak autor *De ortu* czerpał swoje wiadomości? Wprost z apokryfów, z jakiegoś źródła pośredniego, z tradycji hiszpańskiej? Odpowiedź na to pytanie tak długo pozostanie nierozstrzygnięta, jak długo nie zostaną lepiej przebadane i wydane krytycznie utwory łacińskie poświęcone Apostołom i nie przeprowadzi się dokładnej analizy źródeł *De ortu*. C. Chaparro Gómez posunął naprzód badania nad ich prawdopodobną interpolacją w rozdziałach dotyczących Apostołów na podstawie różnic w rękopisach.

5. Nie wypowiadając się ani przeciw, ani za autorstwem Izydorym dzieła *De ortu et obitu Patrum* stwierdzamy różnice zachodzące w metodzie pracy jego autora i Izydora z Sewilli, wyrażające się w

²⁶ O apokryfach u pryscylianów por.: H. Chadwick, *Priscillian of Avila, the Occult and the Charismatic in the Early Church*, Oxford 1976.

²⁷ *Kanon 12*, éd. J. Vives, Barcelona—Madrid 1963, s. 72. Por.: Marcin z Bragi, *Teksty prawnicze*, opr. M. Rola, M. Starowieyski, *Warszawskie Studia Teologiczne* II, 1984, s. 79—121.

²⁸ O Apostołach i ich dziejach apokryficznych por.: W. Schneemelcher, *Neutestamentliche Apokryphen*, t. 2, wyd. 5, Tübingen 1989; M. Erbetta, *Gli Apocriphi del Nuovo Testamento*, t. 2, Casale 1966, *passim*.

²⁹ 69, 203; 72, 209; 74, 211.

³⁰ Por. wyjaśnienia imion Apostołów: *Etymologiae* VII, 9, 670—674.

rzadkim stosowaniu alegorii i etymologii, natomiast w obfitym używaniu apokryficznych *Dziejów Apostolskich* w części poświęconej Apostołom. Tę specyfikę dziełka, nie przesadzającą jeszcze autorstwa utworu, należy wziąć pod uwagę w dyskusjach nad tym problemem.

Ten krótki artykuł stanowi raczej postawienie problemu i wskazanie na wynikające z niego wnioski dla historii literatury i historii Hiszpanii, niż podanie określonych rozwiązań.

ISIDORE DE SEVILLE ET LES APOCRYPHES

(Résumé)

Dans l'article l'auteur analyse les textes, dans lesquels Isidore exprime son opinion sur les apocryphes (*Etymol.* 6, 25 et *Sent.* 3, 13, s. 11), qui est nettement négative. Malgré cette opinion Isidore emploie, quoique assez rarement, les Actes des apôtres apocryphes—des allusions on trouve dans les *De ortu et obitu Patrum*. Cette connaissance des Actes des apôtres apocryphes est peut-être liée avec l'influence de priscillianisme en Espagne.